

कलिविडम्बनशतककाव्यस्य समीक्षा

आचार्या.सि.ललिताराणी

साहित्यविभाग:, राष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति:

पत्रसारः – नीलकण्ठदीक्षितस्य कृतिः एकैकापि सहदयहृदयाहृदकम्। तत्रापि हास्यपरककविताः इतरकविदुर्लभाः। कलिविडम्बनश्च कलिप्रभावं हास्यपरकतया संवर्ण्य उपदेशमपि प्रयच्छति। अतोस्य समीक्षणं तादृशकाव्यानां माहात्म्यं तथा तस्य प्रभावञ्च प्रदर्शयति।

कूटशब्दः – नीलकण्ठदीक्षितः, कलिविडम्बनम्, हास्यकविता, कलिधर्माः।

उपेद्धातः–संस्कृतशतकसाहित्यस्य गणनं गीतकाव्येषु अन्तर्भवति। संस्कृतशतकसाहित्ये गीतकाव्यमुक्तककाव्ययोः समावेशः भवति।

शतकम् इति पदेन यद्यपि शतं संख्या बोध्यते तथापि विविधशतककाव्येषु शताधिकानि पद्यानि परिलक्ष्यन्ते। क्वचित् विंशत्याधिकमेकशतं पद्यानि शतककाव्येशु परिदृश्यन्ते। यद्यपि भर्तृहरे: नीतिशतकादीनि काव्यानि प्रसिद्धानि सन्ति तथापि अन्यानि अपि कानिचन संस्कृतवाङ्मये भक्ताग्रगण्यैः बहुभिः कविवरेण्यैः स्वेष्टदेवतामधिकृत्य उपनिबद्धानि बहूनि स्त्रोत्रकाव्यानि तथा समाजस्य हितवाञ्छया रचितानि अनेकानि नैतिककाव्यानि विराजन्त्येव। शङ्करभगवत्पादः, रामानुजाचार्यः, मध्वाचार्यः, भर्तृहर्यादयः, स्तोत्रकाव्यानि तथा नीतिकाव्यानि व्यरचयन्।

शतककाव्यपरम्परा – संस्कृतसाहित्ये शतकपरम्परा प्राचीना। भल्लाटकविना विरचितं भल्लाटशतकमिति शतककाव्यमस्ति। तथैव अमरुकविः अमरुशतकमपि व्यरचयत्। तत परं कालान्तरे क्रीष्णष्ठशताब्द्यां भर्तृहरिः नीतिशृङ्गारवैराग्यनामा शतकत्रयमपि व्यरचयद् इति प्राचीनपरिपाटी। काव्येषु शतककाव्यम् अन्यतमम्। विशिष्य शब्दार्थालङ्कारवैचित्र्यं शतककाव्येस्मिन् विद्यते। तत शतककाव्यस्य मुख्यम् उद्देश्यं यत् श्लोकाकारेण कथं जनमानसं रञ्जयितुं शक्यते इति। जनाः कथं शतककाव्यं प्रति आकर्षिताः भवेयुः इति तदर्थं प्रयत्नस्तु क्रियते एव। विशिष्य शतककाव्यविषयाः केचन शिक्षणीयाः भवन्ति। येन सहृदयाः तान् पठितुमुत्सहन्ते।

संस्कृतसाहित्ये कलिवर्णनम् – संस्कृतसाहित्यजगति कलिवर्णनम् अतिविस्तृतं प्राचीनतमञ्चास्ते। पुराणेषु वर्णनं बहुत्र वर्तते। संस्कृतशतककाव्यजगत्यपि इयं परम्परा राराज्यते। नैकाः विपश्चित्तल्लजाः अनेके वंशाः गीर्वाणवाणीसेवायां संलग्नाः सन्तः स्वजीवितान्येव अर्पयामासुः। तादृशेषु वंशेषु दीक्षितवंशाः अन्यतमः। विद्वद्वंशेऽस्मिन् अप्यदीक्षितनीलकण्ठदीक्षिताद्यनेके कविवराः वर्तन्ते। साम्प्रतं समीक्ष्यमाणो ग्रन्थः कलिविडम्बनमित्याख्यः श्रीनीलकण्ठदीक्षितेन व्यरचि।

अयं नीलकण्ठः भारद्वाजवंशोद्भवस्य नैकशास्त्रपारडगतस्य श्रीअप्यदीक्षितस्य पौत्रः इति तदग्रन्थैः ज्ञायते। नीलकण्ठधीक्षितोऽपि स्वपितामहमप्यदीक्षितं गुरुमत्वा बहुधा स्तौति।

अप्यदीक्षितस्य पाणिडत्येन समानपाणिडत्यवान् नारायणाध्वरी अप्यदीक्षितस्यावरानुजात् अच्चादीक्षितगर्भादुदपादि।

नमोऽस्तु नारायण दीक्षितेभ्यो न केवलं ये जनका ममैव।

नारायणदीक्षितः किन्तु त्रयाणामपि विष्टपानां गृहाश्रमेऽप्यात्मरहस्यबोधात् ॥

भूमिदेव्याख्यां वधूम् अऽयूढवान्। सः तस्यां पञ्चपुत्रान् जनयामास।

History of classical literature इत्यख्ये ग्रन्थे श्रीकृष्णमाचार्योऽपि – Nellakantha was the son of Narayana & Bhumidevi and grandson of the Appaya Diktshit, he was known as Ayya Dikshit ii.

नीलकण्ठदीक्षितस्य पूर्वजा: नर्मदानदीप्रान्तात् षोडशे शताब्दे काञ्जीपुरप्रान्तं जग्मुः तत्र आरणिग्रामे अडयपालेमित्याख्ये प्रान्ते न्यवसन्। एकदा कौमारदशायां विद्यमानः नीलकण्ठदीक्षितः कस्मिचिद् देवालये देवीपुराणस्य प्रवचनं अकरोत्। तच्छ्रुत्वा मधुरायाः राजा तिरुमलनायकः मुआधस्सन् स्वसभाया पण्डितस्थानम् तदा अमात्यत्वञ्च दत्तवान्। स्वीयप्रतिभापाटवेन नीलकण्ठदीक्षितः तिरुमलनाथस्यास्थाने चत्वारिंशत् वर्षाणि अमात्यपदमलञ्चकार।

कालः –

अष्टात्रिंशतुपस्कृतसप्तशताधिकचतुःसहस्रेषु।

कलिवर्षेषु गतेषु ग्रथितः किल नीलकण्ठविजयेऽस्मिन् ॥इति॥

4737(1637) ए.दि तमे वर्षे वर्तते इति।ⁱⁱⁱ

काव्यानि – गड्गावतरणम्, शिवलीलार्णवः, मुकुन्दविलासः इति महाकाव्यत्रयं लिलेख।

नाटकानि – नलचरितनाटकम्

चम्पूकाव्यानि – नीलकण्ठविजयचम्पूः

लघुकाव्यानि-सभारञ्जनशतकम्, शान्तिविलासः, वैराग्यशतकम्, आनन्दसागरस्तवः, अन्यापदेशशतकम्, शिवोत्कर्षमञ्जरी, चण्डीशतकम्, रामायणसालसङ्ग्रहः, रघुवीरस्तवः, गुरुतत्त्वमालिका, कैट्यटब्याख्यानम्, शिवतत्त्वरहस्यम्, चित्रमीमांसा, दोषधिक्कारः, कलिविडम्बनशतकम् इत्यादि जगति प्रसिद्धानि वर्तन्ते।

कलिविडम्बनकाव्ये व्यङ्ग्योक्तीनां परिशीलनम्

नीलकण्ठदीक्षितस्य कृतिषु व्यङ्ग्योक्तयः सर्वत्र नियोज्यन्त इति लोकप्रतीतिर्वर्तते। कलिविडम्बनकाव्येऽपि कविः विशिष्टप्रतिभं दर्शयति व्यङ्ग्योक्तिरचनायाम्।

अत्र कलियुगस्य व्यक्तिनां दुष्प्रवृत्तीनां सामाजिकरुनीतीनाच्च व्यङ्ग्योक्तिभिः वर्णनं दृश्यते। व्यङ्ग्योक्तयः कदाचित् कोपकारकः भवन्ति। निर्भयेन व्यङ्ग्योक्तीनां रचनावसरे कवेः धैर्यं प्रस्फुट्यते। एकैकत्रापि कविः स्वाभाविकव्यङ्ग्यतां नियोजयन् पाठकस्य मनांसि उल्लासयति।

विजगीषोः मन्त्रिकस्य मौहूर्तिकस्य, ज्योतिर्विदुषः, कवीनां तुच्छमनोवृत्तिः, सोदर्याणां दुष्प्रवृत्तिः, महिलानां चेष्टाः, अन्यानुकरणम् इत्येते विषयाः कलिविडम्बनकाव्ये व्यङ्ग्यस्यविषयतां भजन्ते।

तदनन्तरं कलियुगस्थव्यक्तीनां विजयकारणानि विविधसाधनानि व्यङ्ग्योक्त्या परिगणयामास।

यथा –

असाध्मो विलज्जत्वमवज्ञा प्रतिवादिनि।

हासो राज्ञः स्तवश्चेति पञ्चते जयहेतवः॥

उच्चैरुद्घोष्य जेतव्यं मध्यस्थश्चेदपण्डितः।

पण्डितो यदि तत्रैव पक्षपातोऽधिरोष्यताम्॥^{iv}

इत्येवं रीत्या कविः विजयसिद्धिसाधनानि स्वानुभवेनानुमानेन वा सुन्दरीत्या न्यरूपयत्।

कलियुगे येषां केषामपि समृद्धिमन्ये न सहन्ते। ईर्षासूर्यादिगुणैः अन्येषां पतनमेवाभिलषन्ति इति सूक्ष्मव्यङ्ग्योक्त्या कथ्यते। यथा –

नैमित्तिका स्वजनृशो देवतोपासका इति।

निसर्गशत्रवो सृष्टा: दैवज्ञानाममी त्रयः॥इति॥^v

यदा रोगं विजृन्भन्ते, जनाः प्रियन्ते तदा वैद्या: उत्पद्यन्ते। अज्ञानिनोऽपि धनलिप्सया वैद्यवृत्तिं स्वीकृत्य जनान् वञ्चयन्ति। तदुच्यते –

जृभ्यमाणेषु रोगेषु प्रियमाणेषु जन्तुषु।

रोगतत्त्वेषु शनकैः व्युत्पद्यन्ते चिकित्सकाः॥इति॥^{vi}

प्रशंसार्हा एव सामाजिकैः प्रशंस्यन्ते। ज्ञानहीनाः केनापि न स्तूयन्ते। अतः ते स्वमात्मनं स्तुवन्ति। एतादूशाः आत्मश्लाघिनः कविना अवहेलितास्सन्ति।

कलिविडम्बनम् - **अलङ्कारविनिवेशनम्** - काव्यस्य शोभादायकान् अलङ्कारान् प्रचक्षते, हारादिवदलङ्काराः इत्यादि लक्षणिकोक्तिभिः सर्वस्वं अलङ्काराः काव्यशोभावर्धका इति ज्ञायते। कतिपयालङ्कारिकास्तु अलङ्काराः एव काव्यस्य सर्वस्वं मन्वते। ध्वनिकारोपि अलङ्कारध्वनिरिति ध्वनिभेदं प्रदर्शयति। वक्रोक्तिरपि अलङ्कारेषु परिगण्यते। काव्यशास्त्रे अलङ्काराः प्रमुखं स्थानं भजन्ते इत्यत्र नास्ति संशयलेशः।

कलिविडम्बनकाव्ये शब्दालङ्काराः सर्वत्र दृश्यन्ते। यद्यपि इदम् उपदेशात्मकव्यङ्ग्यकाव्यत्वात् यः कश्चिद्विषयः साक्षादेवोच्यते। तथापि अलङ्काराः सन्दर्भोचिता प्रायुज्यन्ते एव।

चारान्विचार्य दैवज्ञे वक्तव्यं भूभुजां फलम्।

ग्रहचारपरिज्ञानं तेषामावश्यकं यतः॥^{vii}

इत्यस्मिन् श्लोके यमकालङ्कारो परिदृश्यते। आवृते चारशब्दे प्रथमचारशब्दस्य गुप्तचार इति, द्वितीयचारशब्दस्य ग्रहगमनमिति चार्यः वक्तव्यः।

क्षणमात्रमित्यादि श्लोके सुरामदः, लक्ष्मीमदः इति पदद्वये प्रयुक्तः मदशब्दः एकत्र अपस्मारस्थितिम् अपरत्र गौरवञ्च ज्ञापयति। अत्रापि यमकालङ्कार एव।

कण्ठेमदः कोद्रवजो हृदिताम्बूलजो मदः।

लक्ष्मीमदस्तु सर्वाङ्गे पुत्रदारमुखेष्वपि॥^{viii}

इत्यस्मिन् श्लोके मदशब्दः वारत्रयमावृतोऽस्ति। कण्ठे मदः इत्यत्र मदशब्दस्य मार्दवमर्थः, लक्ष्मीमदः इत्यत्र तु अलङ्कारः इत्यर्थो ग्राह्यः।

जामातरो भागिनेया मातुला दारबान्धवाः।

अज्ञाता एव गृहिणां भक्षयन्त्याखुवहृहे॥^{ix}

इत्यस्मिन् पदे जामादिबान्धवाः मूषकेनोपमिताः। अत्रोपमालङ्कारः रमणीयतया प्रयुक्तः।

स्वैरं हसन्ति पाश्वस्था बालोन्मत्पिशाचवत् इत्यत्रापि उपमालङ्कारो विद्यते। हसन्तो पाश्वस्थाः बालोन्मत्पिशाचेन उपमिताः सन्ति। सर्वं मार्जन्ति कवयः शालीनां मुष्टिकिङ्कराः इत्यस्मिन् पदे रूपकालङ्कारो विद्यते। कवयः मुष्टिकङ्कराः इति उपमानोपमेयोर्मध्ये अभेदोऽस्ति। धनपालः पिशाचो हि दते स्वामित्युपस्थिते इत्यत्रापि धनपालपिशाचयोः उपमेयोपमानयोः अभेदत्वात् रूपकालङ्कारः। किं तस्य साधनैरन्यैः किङ्कराः सर्वपार्थिवाः इत्यत्र किङ्कराः इत्युपमानस्य सर्वपार्थिवा इत्युपमेयस्य चाभेदत्वादत्रापि रूपकालङ्कारः वर्तते। इत्येवंरीत्या काव्ये शब्दालङ्काराः सन्दर्भोचितम् अलङ्कृताः विद्योतन्ते। **कलिविडम्बनम्** - छन्दः- द्रव्याधिकशतश्लोकात्मके कलिविडम्बनकाव्ये सर्वत्र अनुष्टुप् छन्दः एव प्रयुक्तम्। अष्टाश्ररयुक्तपादेषु सामान्यतया सरलपदान्येव प्रयुक्तानि दृश्यन्ते। अत्रापि काव्ये नातिदीर्घसमाप्तैः हृदयाह्वादिभिः पदैश्च सहृदयानां चेतांसि हरति।

कलिविड्म्बनकाव्ये विविधांशानां परिशीलनम्-प्रायः पञ्चसहस्रवर्षेभ्यः: पूर्व कलिकालोऽरब्धः। कलियुगपरिसमाप्त्यर्थमपि इतोऽपि बहुकालोऽवशिष्टः। कविना कले: विड्म्बनमिति यत्प्रस्तुतं तदाधुनिककालसम्बद्धमिति वक्तुं शक्यते।

नास्तिकतायाः: **प्राबल्यद्योतनम्** - काव्यादौ मङ्गलचरणमकृत्वैव, सभाविजिगीषूणां पद्धतिः चर्च्यते। सामान्यतया मङ्गलादीनि मङ्गलमध्यानि मङ्गलान्तानि शास्त्राणि प्रथन्ते अयुष्मत्पुरुषाणि भवन्ति इत्युक्ततया रीत्या मङ्गलमाचर्यते। काव्यस्य निर्विघ्नपरिसमाप्त्यै च मङ्गलाचरणं क्रियते। किन्तु अत्र कलियुगस्थजनानां धर्माचरणहीनतां नास्तिकताञ्च द्योतयन् कविः मङ्गलं नाचरितवान्।

विविधशास्त्रविषयाणां प्रस्तावः-काव्ये तत्र तत्र विविधशास्त्रविषयाणां चर्चा दृश्यते। तर्कवेदान्तालङ्कारादिनाशास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमः श्रीनीलकण्ठदीक्षितः सन्दर्भनुगुणं शास्त्रविषयान् दृष्टान्तत्वेन निरूपयामास।

असम्भ्रमो विलज्जत्वमवज्ञा प्रतिवादिनि।

हासो यज्ञः स्तवश्चेति पञ्चते जहहेतवः॥^x

इति जेतुं पञ्चहेतून् प्रपञ्चयन् तार्किकाणां पञ्चहेतून् द्योतयति। अन्वयव्यतिरेकसद्हेतोः पञ्चरूपैः स्वाभिलिप्तविषयो साध्यते। 1.पक्षसत्त्वता, 2.सपक्षसत्त्वता, 3.विपक्षव्यावृत्ता, 4.असत्प्रतिपक्षता, 5.अबाधितविषयतेति हेतोः पञ्चरूपाणि। एवमेव कलियुगे विजयप्राप्त्यर्थम् असम्भ्रमादिहेतवो कलियुगे उपकुर्वन्ति।

पौराणिकांशानां प्रस्तावः-नीलकण्ठदीक्षितः द्रविडदेशो काञ्चीपुरस्य पाश्वे उवास। तच्च मुक्तिप्रदातृषु नगरेष्वन्यतमोऽस्ति। इतर पुण्यक्षेत्राणां पौराणिकांशानाञ्च परिज्ञानवानयं कविरिति कलिविड्म्बनकाव्यपरिशीलनेन अवगम्यते।

गोकर्णे भद्रकर्णे च जपो दुष्कर्मनाशानः।

राजकर्णे जपः सद्यः सर्वकर्मविनाशनः॥^{xi}

इत्यस्मिन् श्लोके गोकर्णभद्रकर्णक्षेत्रयोः प्रस्तावो दृश्यते। पुराणेषु पौराणिककथाभिस्माकं विविधपुण्यक्षेत्राणां वर्णनमपि क्रियते।

शकुनशास्त्रस्य प्रस्तावः-कलिविड्म्बनकाव्ये शकुनशास्त्रस्यापि प्रस्तावः विद्यते। भारतदेशे जनानां नित्यजीवने शकुनशास्त्रमेकमङ्गभूतमस्ति। गृध्रेण निवासगृहस्योपरि उपस्थीयते चेत् तद्वेष्यः कश्चिदपायो भविष्यतीति शकुनशास्त्रस्याधारेण लोकप्रतीतिः वर्तते। तदुदाहरणत्वेनाश्रित्य कथ्यते -

कालान्तरे ह्यनर्थाय गृहो गेहोपरिस्थितः।

खलो गृहसमीपस्थः सद्योऽनर्थाय देहिनाम्॥^{xii}

इति गृहसमीपस्थः खलः देहिनां सद्योऽनर्थाय कल्पते इति रमणीयतया कवयामास। गर्भस्थशिशुः स्त्रीपुमान् वेति प्रश्ने पुत्र इति पित्रे, कन्येति मात्रे च वक्तव्यमिति प्रश्नशास्त्रे कथयति।

तन्त्रशास्त्रस्य प्रस्तावः - तन्त्रशास्त्रे क्षुद्रपूजाः, पिशाचादीनां बन्धनमित्यादिविषयाः वर्तन्ते। पूर्व धनिनः राजानो वा सम्पदः रक्षणार्थं कस्मिंश्चित्पात्रे संस्थाप्य गूढप्रदेशे संस्थापयन्ति स्म। तद्रक्षणार्थं पिशाचादयः तान्त्रिकपद्धत्या नियुज्यन्ते। विषयमुं कथयन् लुब्धः पिशाचादपि कठिन इति प्रतिपादयति। यथा -

धनपालः पिशाचो हि दत्ते स्वामिन्युपस्थिते।

धनलुब्धः पिशाचस्तु न कस्मैचन दित्सति॥ इति॥^{xiii}

धनप्रभाववर्णनावसरेऽपि बलोन्मत्पिशाचवदिति तन्त्रशास्त्रविषयः उपमानत्वेन दर्शितः।

व्याकरणशास्त्रस्य प्रस्तावः - वेदाङ्गेषु मुख्यस्थानत्वेन प्रख्यातं व्याकरणम्। काणादं पाणिनीयच्च सर्वशास्त्रोपकारकम् इत्युक्तरीत्या सर्वशास्त्रेभ्यः उपकरोति। सकलशास्त्रधुरीणः नीलकण्ठदीक्षितः व्याकरणशास्त्रेऽपि निष्णात इति कलिविडम्बनकाव्यात् अवगम्यते।

दातारोऽर्थिभिरर्थन्ते दातृभिः पुरर्थिनः।
कर्तृकर्मव्यतीहारादहो निमोन्नतं कियत्॥^{xiv}

इत्यत्र दातारः अर्थिनश्चेत्यनयोः पदयोः कर्तृकर्मव्यतीहारात् निमोन्नतं भवतीति चमच्चकार। व्याकरणशास्त्रे प्रसिद्धस्य शब्दब्राह्मणः प्रस्तावोऽपि दृश्यते।

कलिविडम्बनकाव्यस्योपरि नैतिकविषयाणां प्रभावः - लोके प्रसिद्धाः उक्ताः नीतिविषयाः अत्र काव्ये सर्वत्र गुम्फिता वर्तते।

सदा कूरः सदा वक्रः सदा पूजामपेक्षते।

कन्यालग्नस्थितो नित्यं जामाता दशमो ग्रहः॥ इति ॥^{xv}

नीतिपद्ये नवग्रहहेभ्यः भिन्नः वक्रता, क्रूरादिगुणसम्पन्नः जामाता दशमग्रहत्त्वेनोक्तः।

तद्वदत्र काव्येऽपि -

जामातारो भागिनेयाः मातुला दारबान्धवाः।

अज्ञाता एव गृहिणां भक्षयन्त्यखुवद्वृहे॥^{xvi}

इति जामातुः तदितरबन्धुगणस्य च अखुवदिति वर्णनमालोक्यते। श्यालस्य बुद्धिर्यदा जायते तावत्पर्यन्तमेव जामातुः वक्रता तिष्ठति। अपि च स्वश्रूगृहे ज्येष्ठा भार्या, श्यालः शिशुः श्वश्रूः स्वैरिणी, स्वशुरश्च प्रवासी चेत् एतत्सर्वं जामातुः भाग्यहेतव इति कथ्यन्ते।

कलिदोषनिवारणोपायः - कलियुगे समाजस्य प्रवृत्तिं सम्यग्विचार्य कलिपुरुषः, वृश्चिकसम इति कथ्यते। वृश्चिकेन एकत्र दष्टोऽपि पुरुषः तद्विषम् आशरीरं परिव्याप्य यथा नश्यति। तद्वत् कलिर्नामि वृश्चिकेन दष्टः कालः सर्वप्राणिभ्यः कृच्छ्रान् जनयति। तदुच्यते -

विषेण पुच्छलमेन वृश्चिकः प्राणिनामिव।

कलिना दशमांशेन सर्वः कालोऽपि दारुणः॥ इति ॥^{xvii}

कले: दशमांशेन पीड्यते चेदेव कालः एतादृशादारुणो सज्जातः। कले: प्रभावविषये किमपरं वक्तव्यम् ।

उपसंहारः - अनेन परिशीलितेनांशेन नीलकण्ठदीक्षितः सर्वशास्त्रज्ञः मनस्तत्त्ववेदीति सम्यगवगम्यते। तत्काव्यपरिशीलनेन न केवलं शास्त्रज्ञानमपि च व्यवहारज्ञानमपि सुष्ठु सम्पद्यते। नीलकण्ठदीक्षितेन साकं केवलं क्षेमेन्द्र एव तुलनामर्हतीति सर्वविदितमेव। हास्यपरकबोधनैरुभावेव उपदेशं चक्रतुः। नीलकण्ठस्य शैली सर्वशास्त्रकूलङ्कषा व्यवहारबोधिका च भवतीति निश्चप्रचम्।

उपयुक्तग्रन्थसूची -

1. The Neelakantha Vijaya Champus was Produced by Sriman Neelakantha in 1637–38 after the lapse of 4738 years in the Kali Ear. Neelakantha Vijaya A.D. edited by C.P.Ramaswamy)
2. कलिविडम्बनम् - श्रीनीलकण्ठदीक्षितः, व्या.रेखाव्यास(हिन्दी), अनिल प्रकाशनम्, दिल्ली।
3. कलिविडम्ब - सभारञ्जन-वैराग्यशतकानि - श्रीनीलकण्ठदीक्षितः, व्या.श्रीपुल्लेल श्रीरामचन्द्रद्वादु(तेलुगु), सुरभारती समिति, भाग्यनगरम्।

4. अमरुकोशः – समरसिंहः, ईस्टन् बुल् लिड्कर्स, दिल्ली, 2002.
5. अलङ्कारशास्त्रस्य इतिहासः – डा. कृष्णकुमारः, साहित्यभण्डार, मेरठ, 1975.
6. चन्द्रालोकः – जयदेवः, चौखाम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी, 1999.
7. भागवतम् – वेदव्यासः, गीताप्रेस् गोरखपूर।

सन्दर्भसूची

-
- i. मु.वि.1.5
 - ii. History of classical Literature by M.Krishnamachariar. P.237
 - iii. The Neelakantha Vijaya Champu was Produced by Sriman Neelakantha in 1637-38 after the lapseof 4738 years in the Kali Ear.Neelakantha Vijaya A.D.edited by C.P.Ramaswamy
 - iv. कलिविडम्बनम् -2,3
 - v. कलिविडम्बनम् -22
 - vi. कलिविडम्बनम् -27
 - vii. कलिविडम्बनम् -14
 - viii. कलिविडम्बनम् -66
 - ix. कलिविडम्बनम् -42
 - x. कलिविडम्बनम् -2
 - xi. कलिविडम्बनम् -72
 - xii. कलिविडम्बनम् -74
 - xiii. कलिविडम्बनम् - 78
 - xiv. कलिविडम्बनम् 85
 - xv. सुभाषितरत्नबाणडागारम्
 - xvi. कलिविडम्बनम्- 42
 - xvii. कलिविडम्बनम् - 99